

På återbesök hos allmogen

HANNA ENEFALK*

Karlstads universitet

Martina Böök, *Traditionella nyheter: Kläder, ekonomi och politik i Virestads socken 1750–1850* (Möklinta: Gidlunds förlag 2023). 280 s.

Martina Bööks avhandling i historia, framlagd vid Linnéuniversitetet i december 2023, inleds med kapitlet ”På återbesök hos allmogen”. Rubriken hade utan vidare kunnat användas som titel för hela arbetet. Vi har här att göra med en undersökning av dräktskicket i småländska Virestad, ett ämne som skulle passat lika bra inom gamla tiders folklivsforskning som inom dagens historievetenskap.

Virestads socken ingick enligt etnologer som Sigurd Erixon (1888–1968), Sigfrid Svensson (1901–1984) och Anna-Maja Nylén (1912–1976) i ett så kallat reliktområde: en reservoar för gammal folklig kultur. Grunden för antagandet var den ålderdomliga materiella kulturen; inte minst kvinnornas dräktskicket, som redan under Linnés tid betraktades som särdeles gammalmodigt. Böök tar avstamp i idén om reliktområden och använder kvinnokläderna som en mätare för kulturell kontinuitet och kulturell förändring. Hon ställer frågan hur kultur – manifesterad i kläder – hänger samman med ekonomiska och sociala faktorer såsom handel, migration, ekonomi, omvärldskontakter och politisk kultur.

Det teoretiska ramverket vilar på arbeten av Pierre Bourdieu, Peter Burke och antropologen Daniel Miller. Särskilt viktigt för den följande analysen är Bourdieus teori om ”distinktion”: att den dominerande klassen avskiljer sig från lägre skikt genom en exklusiv smak. Böök diskuterar tyvärr inte hur en teori byggd på exempel från 1960-talets franska arbetarklass fungerar i förhållande till ett tidigmodernt ståndssamhälle. En av Bourdieus poänger, som jag förstår det, är att den dominerade klassen eftersträvar maximal estetisk effekt för minimal ekonomisk kostnad (plastblommor, gräsliga nylonklän-

* Docent i historia; fakultetsopponent.

ningar och reaprissoffan med den omöjliga färgen!) – medan den dominerande klassens ideal är motsatsen: minimal effekt till maximal kostnad. Kan dessa tankar appliceras på ett 1700-tal då demonstrativ prakt var en närmast obligatorisk markering av ståndstillhörighet?

En karg men välmående socken?

Martina Böök betecknar sitt avhandlingsprojekt som mikrohistoriskt, vilket jag ställer mig lite tveksam till. Det är ju trots allt ett helt århundrade som undersöks och en rätt stor socken. Ambitionen att ge en fyllig kontext gör det emellertid motiverat med ett utförligt lokalhistoriskt kapitel.

Virestads socken var mager och stenig, men jordbruket kompletterades med en mängd binäringar. Skogen utnyttjades för kreatursbete (vilket möjliggjorde en omfattande försäljning av oxar, ost och smör) och för tillverkning av pottaska, tjära, träkol, timmer, bräddor och slöjdprodukter. De närbelägna bruken betalade för varor och tjänster – körslor inte minst – och dessutom sålde man brännvin. Handeln var livlig och den interna kreditmarknaden dynamisk. Torpare och andra obesuttna verkar ha haft ovanligt stort inflytande på sockenstämman, och Böök framkastar att jordägandet kanske inte var lika avgörande i Virestad som på många andra håll eftersom binäringar stod för så stor del av ekonomin. Hon konstaterar också att man tidigt började rösta på sockenstämman, vilket indikerar att socknen lämnat det Harald Gustafsson beskrivit som en feodal konsensuskultur bakom sig.

Ett annat intressant fynd är att kategorin "inhyses" i Virestad tycks ha haft en mycket högre status än vad åtminstone undertecknad utgått från. Beteckningen inkluderade de besuttna Virestadbönder som satt sig på undantag, vilket kunde ske ganska tidigt i livet och med någorlunda bibehållen status.

Befolkningsmässigt var socknen en av de största i Kronobergs län. Böök driver linjen att bygden trots en fördubbling av befolkningen 1750–1850 förblev relativt välmående: "med tanke på alla binäringar som fanns bör det dock inte skett en pauperisering, det vill säga att befolkningen skulle blivit fattigare" (s. 62). Jag skulle gärna velat se en redovisning även av de förhållanden som talar emot tesen om de goda försörjningsmöjligheterna. Flera källor flaggar redan under 1800-talets förra hälft för att skogen höll på att utarmas. I Tunelds geografi från 1832 (en källa som Böök inte använder) anges att Virestads skog avverkas för att ge plats åt "potatoes-planteringen". En fullt rimlig tolkning är att bygden satt i en rävsax, där det enda sättet att föda den växande befolkningen var att förstöra skogen – den resurs som så många av bisysslorna byggde på. Sundbärgs emigrationsutredning, som återopas i den lokalhistoriska översikten, hade antagligen rätt i att Kronobergs län var överbefolkat när utvandringen tog fart.

Böök argumenterar också för att Virestads bönder hade en stark ställning gentemot överheten, men de belägg som anförs är tvetydiga. Under 1700-talets sista år lyckades bönderna exempelvis förhålla bygget av en ny kyrka med 12 år – men biskopen fick ändå sin vilja fram till slut. Socknens tidigt utvecklade skolväsende tillskrivs också böndernas handlingskraft och framsynthet. Det kan naturligtvis stämma, men dessutom leddes stiftet under dessa år av Esaias Tegnér, som var mycket starkt drivande i skolfrågor.

Ytterligare en argumentationslinje är att socknen var förskonad från allvarligare sociala konflikter och att befolkningsökningen inte skapade något större problem. Ärenden om bråk och buller var få på sockenstämman, och när biskopen visiterade 1788 var han nöjd med den skötsamma församlingen. År 1846 ansåg emellertid pastoratets prost, Virgander, att socknens tjänstehjon riskerade att växa upp till "tjuvar och horor". Tesen att Virestadborna levde i endräkt trots befolkningsexplosionen skulle alltså behöva underbyggas bättre.

Vad Böök dock kan visa med förkrossande tydlighet är att Virestad inte på något vis var ett reliktområde i Sigurd Erixons och Sigfrid Svenssons mening. Socknen var inte efterbliven eller isolerad, varken ekonomiskt, politiskt eller kulturellt.

Om kläder och kläders värde

De två följande kapitlen utgör avhandlingens kärna och starkaste avsnitt. Här kartläggs, konkret och utförligt, vilka klädval allmogekvinnorna i Virestad gjorde. Böök undersöker om dräktskicket varierade beroende på kvinnans socioekonomiska status, hur och när kläder anskaffades, och hur kläder värderades och hanterades vid arvsskiften. Hon undersöker också vilka föreställningar allmoge och ståndspersoner hade om dräktskicket, och resonerar kring vilken funktion bygdens dräkttradition fyllde. Källmaterialet är omfattande och inkluderar bland annat 182 klädesplagg, dokumenterade i samband med en dräktinventering under tidigt 2000-tal, samt tusentals omnämmanden av kläder i bouppteckningar från 1750-, 1780-, 1810- och 1840-talen.

Böök uppvisar imponerande kunskaper om tyger, modeller och textilt hantverk. Utredningen ger ett antal viktiga empiriska resultat. Framför allt visar Böök vad kvinnor bar, hur kläderna värderades ekonomiskt, och hur dräktskicket förändrades. Klart är att Virestadkvinnornas dräktskick verkligen hade egenheter och en del ålderdomliga drag. De "traditionella" kläderna värderades högt i bouppteckningar och var antagligen förknippade med status. Inte sällan var det lägre sociala skikt som klädde sig modernare, och dessa kläder var inte lika dyra. Man förde dock in nyheter inom den traditionella ramen – "traditionella nyheter", med avhandlingstitelns formu-

lering. Exempelvis kunde nya tyger användas i gamla modeller. Den gradvisa förändringen accelererade under 1800-talet.

I undersökningen av bouppteckningar framgår att det inte var pieteten för enskilda plagg som upprätthöll dräkttraditionen. Ärvda kläder såldes ofta av för att arvingarna skulle kunna dela rättvist på pengarna. Bök visar även att det inte nödvändigtvis var i ungdomen människor byggde upp en garderob, utan snarare när man stadgat sig och hade lite mer pengar.

I fotnoterna framgår att avhandlingens viktigaste litteratur är författad av folkdräktspecialisten Berit Eldvik vid Nordiska Museet. Jag skulle gärna sett att hennes arbeten beskrivits mer utförligt, så att Bööks bidrag i förhållande till föregångarens blir tydligt för läsaren. Även den dräktinventering studien bygger på hade behövt beskrivas närmare.

Metodproblem

Bök framstår som mycket väl insatt i bouppteckningsmaterialet, så insatt att hennes intuitiva känsla för materialets representativitet nog kan vara ganska riktig. I den formella redogörelsen för metoden finns dock en hel del plumpar i protokollet. Allt som allt används 137 personers bouppteckningar, men urvalskriterierna är så otydligt beskrivna att läsaren inte får klarhet i hur urvalet gått till. Följaktligen vågar man heller inte riktigt lita på de följande kvantifieringarna och statistiska beräkningarna. De resonemang som förs kring representativitet gör inte saken bättre. "Hur många personer behövs från en tidsperiod för att kunna konstatera vad som 'gällde', till exempel i klämodet, i den lokala gruppen?" frågar sig Bök på sidorna 38–39. "Inte många skulle jag säga. Tänk dig ett skolfotografi, inte behövs det många personer för att se hur den stora majoriteten i klassen/skolan klär sig?" Den slutsatsen gäller bara om man på förhand vet att man har att göra med en helt homogen grupp – vilket man inte kan veta om man bara granskat ett fåtal individer. Det här är basala kvantitativa metodkunskaper; att de saknas ska skyllas mer på forskarutbildningen än på doktoranden.

Hur småskuret det än kan verka behöver också några ord sägas om avhandlingens språkdräkt. På många ställen är texten helt enkelt svår att förstå. Syftningarna är ofta oklara och det finns besvärande många korrekturfel.

Slutsatser

I sin avslutande diskussion lyfter Bök åter fram att Virestad var en socken som var i takt med tiden och hade goda kontakter med omvärlden. Trots detta vill hon inte skrota reliktbegreppet, utan omdefiniera det. Reliktområden, föreslår hon, är områden som var moderna och innovativa men där "äldre traditionsinslag" (till exempel kläder) användes för att skapa trygghet och stabilitet i förändringen. De traditionella kläderna gav en stark gemensam

tillhörighet, som gjorde att man till exempel kunde kosta på sig att erkänna intressekonflikter på sockenstämman och rösta om dem.

Jag blir inte helt övertygad av denna psykologiska förklaringsmodell. Det var ju inte alla som hade råd med de traditionella kläderna, särskilt inte när de kombinerades med spektakulära mängder dräktsilver. Jag håller det för mer troligt att den traditionella dräkten hade med de besuttna Virestadkvinnornas sedvanerätt att göra. Kvinnorna i Varend åtnjöt till skillnad från resten av riket lika arvsrätt med hänvisning till Bländasäggen: de småländska kvinnorna skulle under Bländas ledning ha försvarat bygden mot danskarna i forntiden, och därmed förtjänat ett paket av privilegier. Här ingick lika arvsrätt, rätt att bära ett "fälttecken" i form av ett bälte runt midjan och rätt att rida till bröllop under spel på trummor (ett instrument som annars var förbehållet krigsmakten). Att klä sig i dyrbara, ålderdomliga statuskläder kan därmed tolkas som kvinnornas hävdande av sina rättigheter från Bländas tid. Den lika arvsrätten var ifrågasatt under 1700-talet, och en sedvanerätt som inte hävdades på ett tydligt, synligt och eftertryckligt sätt kunde under tidigmodern tid förfalla rent juridiskt.

Böoks fasthållande av begreppet "reliktområde" förefaller alltså fruktlöst, åtminstone vad Virestad beträffar. Utifrån de resultat som presenteras i avhandlingen hade en bättre slutsats varit att den äldre folklivsforskningen helt enkelt hade fel. Men begreppet förs ändå upp till kritisk diskussion, vilket är bra. Jag hade gärna sett att ytterligare två ord fått samma grundliga genomlysning, nämligen "allmoge" och "folklig".

Avhandlingen handlar uttryckligen om allmogens kläder, men läsaren letar förgäves efter en definition av ordet. Det "folk" som figurerar i begreppet "folklig kultur" beskrivs däremot kortfattat: det är "den lokala befolkningen, såsom bönder, torpare, backstugusittare med flera, där adel, borgare, präster och andra ståndspersoner inte ingår" (s. 29). Här hade jag till att börja med velat se en utförligare diskussion rent sakmässigt: ingår brukens arbetare i "folket"? Och militärer – ingår de i "folket" ända tills de avancerar till sergeanter, som Albert i Almqvists *Det går an?* Men framför allt skulle jag ha velat se en kritisk granskning av det bagage begreppen "allmoge" och "folk" för med sig, och vad det får för konsekvenser i en vetenskaplig undersökning.

Den nationalromantiska folklivsforskningen såg som bekant "folket" och "allmogen" som besläktade enheter. Allmogen – i synnerhet i isolerade områden – ansågs utgöra folkets genuina kärna, till skillnad från kosmopolitiska stadsbor och det rasbiologerna klassade som "rasblandningar". I fallet Varend framkastades till och med att "virdarna" var ättlingar till ett helt eget germanfolk: antikens heruler.

Viljan att dokumentera en ren allmogekultur vägledde folklivsforskarna i deras insamlingar. Böök noterar att bevarade allmogedräkter tenderar att

höra till storböndernas högtidskläder, och kompenserar i någon mån för det källkritiska problemet genom att komplettera dräktmaterialet med bo-uppteckningar. Men hon diskuterar inte huruvida samlingarna (och forskningen om reliktområden) dokumenterade en befintlig, väl avgränsad allmogekultur – eller skapade den.

Följden av att begreppen "allmoge" och "folklig" tas över utan kritisk granskning blir att Bööks avhandling, precis som den äldre folklivsforskningen, skriver bort viktiga grupper ur historien. Framför allt reagerar jag på att avhandlingen inte nämner de resande. En snabb informationssökning ger vid handen att resande knöts till de småländska glasbruken redan vid 1700-talets mitt och allt framgent utgjorde en stark närvaro i landskapet. Att en nationell minoritet än en gång exkluderas från "folket" är ledsamt. Det leder dessutom till luckor i analysen. Det är visserligen inte lätt att hitta en marginaliserad grupp i det historiska källmaterialet, men att undersöka handel, migration, ekonomi och omvärldskontakter i Småland 1750–1850 utan att nämna resandefolket med ett enda ord är ändå olyckligt.

Det som ändå räddar avhandlingen är för det första den dräkthistoriska utredningen – den konkreta undersökningen av vad man hade på sig och när. Viktigt för framtida studier är inte minst att det nymodiga och fabrikstillverkade inte alltid betingade de högsta priserna och omfamnades av samhällets dominerande skikt, utan kan hittas hos fattigare befolkningslager. För det andra presenterar Böök sin empiri och sina källor så väl att andra forskare kan gå till avhandlingen och dra egna slutsatser. Därmed ger avhandlingen ett användbart bidrag till forskningen om kläder, materiell kultur och livsvillkor på den svenska landsbygden.